

Néha akkor van a kritikus a legnehezebb helyzetben, ha rajong azért a művért, amit értelmezni készül. Mert a hibákra, aránytalanságokra könnyebb rámutatni egy közepes műben, vagy – udvariasabb kritikusok számára – egyszerűbb kiemelni néhány sikerült mozzanatot egy felejthető könyvből, mint elemzés tárgyává tenni egy kivételes olvasmányélményt. Szétszálazni egy olyan regényt, amit a recenzens legszívesebben egy az egyben tenne le minden irodalomértő asztalára, mindenféle magyarázat és kommentár nélkül abban a tudatban,

Pogrányi Péter 57

IRONIKUS TÖRTÉNE- LEMÓRA GAZDAGON – A FINE DINING KRIMI

Csabai László: *Szindbád,*
a forradalmár

hogy talán vannak könyvek, amelyek nem is igénylik ezt: a kritika olykor inkább kényszerűen leegyszerűsít, átfogalmaz, parafrazeál, ezáltal el is fedti azt, amit pedig megmutatni szeretne. Ezt az elfogultságomat bejelentve fogok neki Csabai László új regényének ismertetésébe: amikor először olvastam tőle szöveget, arra gondoltam, hogy ez a fajta szuggesztív erejű, egyszerre tanító és szórakoztató jellegű próza számomra eddig hiányzott a kortárs magyar irodalom kínálatából. Következő könyveiben sem csalódtam: ezekben egyszerre tükröződik egyfajta irodalmi bohémság, finom távolságtartás és lazaság, ami megóvja attól, hogy túlságosan komolyan vegye önmagát és az írói szerepet, de közben érződik az a ma már szokatlanul nevezhető műgond, ami minden egyes jelző és névelő megválasztásában ott van, a feltétlen alázat az irodalom nagy ügye iránt. Hogy minden apróság – történelmi, tárgyi utalás, szórend, belső logika, pszichológiai hitelesség – rendben legyen, az itt láthatóan nem mellőzhető kérdés. Ezért számomra a 2017-es év leginkább várt irodalmi eseménye a Szindbád-sorozat harmadik darabjának megjelenése volt.

Csabai László első Szindbád-történeteit tartalmazó könyvét 2010-ben adta ki *Szindbád, a detektív* címmel, ezt 2013-ban követte az előbbi időrendben folytató, terjedelmesebb *Szindbád Szibériában* című regény. Előbbi a húszas évektől a második világháború végéig tartó időszakot öleli fel, míg utóbbi 1945 és 1948 között játszódik, amikor Szindbád szovjet hadifogolyból rendőrnnyomozóvá válik. Mindkét könyv zárata a tévésorozatokról is ismerős – bombasztikusan jól felépített, kínzó kíváncsiságot teremtő – *cliffhanger* befejezés: míg a második könyv címe már önmagában elárulja, hogy az első kötet végén hadifogságba eső Szindbádra milyen jövő vár, addig a *Szindbád*

Szibériában kötet végén a már-már biztos Magyarországra való hazatérés lehetősége bizonytalanodik el. 2017-ben pedig megjelent a következő, kevésbé beszédes című rész, a még terjedelmesebb *Szindbád, a forradalmár* című regény, amelynek cselekménye az 1948-as kommunista hatalomátvételtől egészen az 1956-os forradalomig ível. (A sorozatnak ezzel nincs vége, különböző interjúkból nemcsak az tudható, hogy a szerző a folytatáson dolgozik, hanem az is, hogy *Szindbád* története akár a rendszerváltásig ívelhet.)

Az egymást követő kötetek egyre hosszabbak (a legújabb már majdnem 900 oldalas), ami abból is következik, hogy míg az első könyv inkább novellafüzérnek tekinthető, a következő két mű világa regényszerűbb: nem csak bizonyos szereplők kötik össze az egymástól elkülönülő nyomozások történeteit, de több a visszatérő figura, az újra és újra felvett történetzálak szorosabbra fűzik a terjedelmes szöveg egységét – még akkor is, ha a fejezetekre tagolás mint eszköz megmaradt. Az egész sorozatra jellemző, hogy rendkívül magas minőségű, kivételesen izgalmas olvasmány: ha lenne értelme az effajta megfogalmazásoknak, azt mondhatnánk, hogy magas irodalomba oltott minőségi történelmi krimi, de mivel szerintem nincs, inkább csak úgy fogalmaznék, hogy rendkívül alaposan megírt, a krimi műfajának elemeit használó történelmi regény.

Csabai László egy nagyon jól használható figurát teremtett 2010-ben megjelent *Szindbád, a detektív* című könyvével. Az inkább novellafüzérnek, mintsem regénynek tekinthető kötet főhőséről az egyébként jellemzően pozitív hangvételű kritikák is mind siettek leszögezni, hogy *ez nem az a Szindbád*: egy a magyar irodalom- és filmtörténetben jól ismert név kockázatos, de jól sikerült újrahasznosításáról, sőt újraalkotásáról van szó. Kockázatos, mert Nyíregyháza, a könyvbéli Nyárliget az egyik fontos helyszíne a cselekménynek, és a Csabai-féle Szindbád-figura, noha sok tekintetben Krúdy Gyula és főleg a Huszárik Zoltán filmjében Latinovits Zoltán által megteremtett Szindbád ellentéte, mégis sok szempontból igazodik a név által felkeltett asszociációkhoz. Fülszövegekből, felületes ajánlókból tájékozódó olvasó könnyen hiheti, hogy itt valami érdektelen irodalmi remix történik, egy újabb bőr lehúzása egy ismert figuráról, de nem is tévedhetne nagyobbat. Csabai László egy olyan plasztikus, élő alakot talált ki, aki a hiányzó minőségi magyar nyelvű történelmi krimi főszereplőjeként kiválóan alkalmazható. Színes, kalandregénybe illő élettörténete miatt otthonosan mozog az arab, a budapesti, de legfőképp a kelet-magyarországi világban. Képes arra, hogy a lehető legszélesebb kulturális és társadalmi áttekintést nyújtsa, persze nem didaktikus módon, hanem frappáns élethelyzetekben előadott, és persze elsősorban a nyomozások során hasznosított ismeretanyagával. Lehengerlően gyorsan ismeri ki magát váratlan helyzetekben is, többnyire jókor kockáztat,

ha pedig felsül egy-egy ötletével, hamar napirendre tér fölötte. Ugyanakkor jellemző rá a belső bizonytalanság, a tépelődés, például az Istenhez való viszonya egy ilyen visszatérő motívum: irigylit azokat, akik megnyugvást leltek a hitben, bár ő maga ezt (még?) nem mondhatja el magáról. Az elbeszélőtől értesülünk legrejtettebb kérdéseiről is, így egyszerre láthatjuk 59 őt nagyon erős és ugyanakkor elgyengülésre, melankóliára is hajlamos embernek. Különleges helyzete kissé a jelenben zajló történetek fölé emeli őt: van benne egy jellegzetes distancia, amivel ő maga is az életére tekint, mi, olvasók pedig elsősorban rajta keresztül látjuk a regényben megalkotott világot. Persze a már-már elrajzoltnak hatóan színes világismeret nem valószínű, mégis innen van a hihetetlen fantasztikum világán.

A krimi műfaját manapság egyre kevésbé divat afféle műfaji hierarchia miatt lekicsinyelni, sőt vannak, akik szerint a kortárs krimi valamiféleképpen a realista lélektani regény nagy korszakait idézheti meg, tekintve, hogy ha egy bűntény és a nyomozás szüzséje nem az elemi hatásvadászat logikája szerint építkezik, társadalmi feszültségek, törések, ellentmondások megjelenítésére kiválóan alkalmas. Számos példa akad erre a kortárs magyar mezőnyben is, ahogy ellenpéldákat is találunk: izgalmasnak ígérkező, megkérdőjelezhetetlenül fontos jelenségek, témák krimibe ágyazott irodalmi megjelenítése többször hasalt el azon, hogy nem volt igényesen megírva a könyv. Csabai olyan mértékben hagyatkozik a műfaji kódokra, hogy azok nem telepsznek rá a történetre, nem üresítik ki az igen komplex történeti háttérrel, de átélhetővé, befogadhatóvá, sőt élményszerűvé teszik azt. A Szindbád-történetek minden része szorosan kapcsolódik a történelmi aktualitásokhoz. A bűntények voltaképpen a társadalmi változásoknak mutatnak tükröt, sőt a főhős környezetének sokszínűsége, lakó- és munkatársai, szerelme, a sok munka közben megismert emberrel való viszonya mind abban segítenek, hogy az éppen zajló társadalmi változásokat szinte teljesen körbejárja a különböző társadalmi és kulturális rétegekhez tartozók szemszögéből is.

Szindbád nyomozásaira éppúgy igaz, mint az egész könyvre, hogy maximum valószínűségi akar lenni, nem az elképesztő összeesküvések és agyonbonyolított, sokszorosan megcsavart történetzálak jellemzik. Ehelyett egyszerű bűntényekről és megoldásaikról olvasunk többnyire, persze minden egyes ügy mélyén van valami érdekesség, valami poén: több esetben viszont éppen az bizonyul a csattanónak, hogy nincs csattanó, és olykor a legelső, legkézenfekvőbb feltételezés igazolódik be. Miközben látszólag felesleges köröket leírva, hosszú kitérők után tér vissza a nyomozó a kiinduló feltételezéséhez, immár bizonyosságot nyerve annak helyességéről, a nyomozás folyamatán ugyanúgy végighaladunk annak minden izgalomával és rejtélyével

együtt. Azt sem titkolja el a regény, hogy a nyomozás nagyrészt unalmas adatgyűjtésből és hipotézisek felállításából áll: Szindbád természetesen ezekben is nagyon alapos és kitartó, megérzései pedig, hogy, hogy nem, általában helyes irányba terelik a végtelennek ígérkező kutakodást.

60 Csabai mesterien használja a lélektani krimi fogásait, miközben életszerű és plasztikus figurák sorát hozza létre, egy pillanatra sem esik a sematikus gondolkodásmód csapdájába. A krimiszáltól nem elválasztható, de talán még annál is fontosabb a történelmi háttér alapos aprómunkával történő hiteles felvázolása. Olvasóként a legnagyobb öröm annak a felfedezése, hogy ez olyan magától értetődő természetességgel kúszik be a történetekbe, hogy észre sem vesszük, mennyire könnyedén elénk áll a kor, amiben a cselekmény játszódik. A nagyobb terjedelem sem csábítja üresjáratokra a szerzőt: a főhős gondolkodását és habitusát is megeleveníti az a gyakorlat, hogy fecsegést, túlmagyarázást nem tűr meg, éppen annyi információt közöl, amennyi a történetek összefüggéseinek világos megértéséhez szükséges, nem többet, és bár úgynevezett tanulsága nagyon is sok van az egyes nyomozásoknak, hiába várjuk, hogy az elbeszélő ezt a számba rágja. Csabai szövegei egyaránt támaszkodnak a pergő, jellemzően kevés elbeszélői kommentárral kísért dialógusokra, és a narrátor eleven, sokszor költői szépségű leírásaira. Ezek ritmusa pedig előzékenyen úgy van megszerkesztve, hogy kellő időben csigázza fel és nyugtassa meg az olvasót – ez a tudatosság pedig hozzájárul ahhoz, hogy különleges élmény legyen az olvasás: azért is, mert az említett okoknál fogva az olvasó fantáziájára is sokat bíz a szerző, ám a kihívás teljesíthető.

Szindbád számára a nyomozás valóságos élet-halál harc. A detektív-identitáshoz való elszánt ragaszkodása teszi lehetővé, hogy személyisége a folyamatos feszültség ellenére önazonos maradjon a történelem viharában is: ugyanakkor ez a folyamat belső vívódásokkal és bizonyos morális kérdések folyamatos felbukkanásával jár. Az elbeszélő egy ponton így jellemzi őt: „Szindbádot egyáltalán nem érdekli, hogy ki mit követel tőle. Csak az, hogy a bűn elnyerje méltó büntetését. Erre saját lelkiismerete ösztökéli, és az a vágy, hogy értelmet lásson a világban.” Az, hogy a lelkiismeret mire indít valakit, igencsak kényes kérdés a világháborút, a szibériai hadifogságot és a kommunista hatalomátvételt is át- és túlélő detektívnek. A regényben újra és újra felbukkan az a kérdés, hogy hogyan viszonyulhatunk az oktan szenvedéshez, az igazságtalansághoz, hogy meddig kell és lehet tűrni az elnyomást. Közelebbről és konkrétan: Szindbád vádolja magát, amiért a zsidóüldözés ellen nem lépett fel tevőlegesen is.

Azzal, hogy Szindbád hisz az általa is végzett igazságszolgáltatásban, a rendőrség által végzett munkában, belekapaszkodik abba a hitbe is, hogy nem romlott el minden végleg, hogy maradt és mindig marad a világnak olyan

szelete, amiért érdemes élnie. Legyen bármennyire is ingatag körülötte minden, ő csökönyösen hisz a szabályok, a törvények érvényességében. Ennek ironikus olvasata is lehetséges: a *Szindbád, a forradalmár* egyik kulcsproblémájaként merül fel újra és újra, hogy a kommunista diktatúra embereként látják Szindbádot azok, akikkel munkája során találkozik. 61 Rendre kivallatják, beszélgetőpartnerei pedig vérmérsékletüktől függően próbálnak tippelni, következtetni a rendőr belső dilemmáira. Többen kételkednek benne, hogy egy ilyen világlátott, okos, tisztességes ember, mint Szindbád, lehet-e a kommunisták oldalán, és vannak, akik – noha erről ő maga sosem nyilatkozik egyértelműen – rá is éreznek kényes helyzetére. Szindbád elutasítja a diktatúrát, az emberi méltóság megsértését, történjen az bármilyen eszme nevében. Ám ezt a meggyőződését, vagy még inkább: bizonytalankodását, habozását, tünődéseit – hiszen nem lehet egyértelműen állást foglalni a legtöbb neki szegezett kérdésben – csak ritkán osztja meg másokkal. Ha teheti, inkább kitérő válaszokat ad, és nem szívesen bosszantja fel azokat, akik lelkesednek valamilyen eszméért. Így amikor rajongó kommunisták párás tekintettel, elérzékenyülve faggatják a Szovjetunióban szerzett élményeiről, inkább meghagyja abban a hitben beszélgetőtársát, hogy ott jólét és fejlődés van, mintsem hogy saját, brutális nyomorról és kemény elnyomásról szóló élményeit felelevenítse. Derűsen tekint a fantasztaikra, a rajongókra, mint egy kívülálló. Ezért is annyira lehetetlen őt forradalmárnak látni – részben ebből táplálkozik a cím meghökkentő iróniája. Ugyanakkor éppen a pálfordulások és az elvtelen kompromisszumok, meg a kegyetlenség általánosság és kortünetté válásakor válik mégis forradalmivá Szindbád egyébként inkább konzervatív, de liberálisan megengedő értékszemlélete.

Csabai könyveinek antropológiájában van valami egészen egyszerű, népies szempont, ami az észszerűséget, a józan paraszti észet, és a különbözőség, a másság természetes elfogadását, a másikhoz való tiszta odafordulást hangsúlyozza. A nyomozó éppen azért lehet sikeres, mert félre tudja tenni a preconcepcióit, azokat a gondolkodási sémákat, amelyeket pedig a különféle színezetű politikai propagandagépezetek nagyon erőteljesen sulykolnak. Hogy ki az ellenség, hogy kit üdvös kiközösíteni vagy az életétől is megfosztani. Hogy kivel kell elnézően bánni. Ezek a dolgok igen csak változékonyak abban az időszakban, amikor a regény játszódik. Ebben rejlik a legnagyobb erénye: megmutatja, mennyire különböző az egyes emberek, egyes csoportok világa, és hogy mennyire befolyásolja ezt a közéleti-politikai kontextus vagy az aktuális élethelyzet. Komikus vagy tragikus is lehet a különböző, egymást kölcsönösen félreértő vagy ignoráló álláspontok találkozása. Szindbád nyomozásai során éppen azért foglal el különös helyet,

mert közvetítőszerepbe kerül. Az ő célja a semleges nézőpont kialakítása, őt csak a tények érdeklik. Ki, mit, miért követett el. De közben rendre rá kell ébrednie, hogy a tények játéka voltaképpen szubjektív módon alakítható, az értelmezés ereje és hatalma képes a szándékokat is átrendezni.

62 „Minden új hatalom a világot felforgatni, az embereket pedig megváltoztatni akarja. Aztán beleunnak, elfáradnak, és a dolgok mennek úgy tovább, ahogy régen, az emberek meg maradnak, amilyenek voltak” – vélekedik Czirják Erzsike egy vita során, ami a kommunisták megítéléséről kerekedik. Jolánka később úgy fogalmaz: „Ezek apróságok. Megrongálják kicsit a földgolyóbist, megölnék pár millió embert, de attól még nem ér véget a világ.” A történelmi változásokhoz való ilyen nagyvonalú viszonyulás az egyik, a könnyedebb fele a regény világának. Jellemző erre a műre egyfajta általános derű, bizonyos emberi tulajdonságok, szokások, hagyományok megváltoztathatatlanságába, állandóságába vetett hitből fakadó pozitív szemlélet. Szükség is van a distanciára akkor, amikor a háború, a zsidóüldözés, majd a hatalomváltás és a diktatúra kiépülése mindenki számára radikális határhelyzeteket, elképzelhetetlen fizikai és lelki szenvedést vagy feloldhatatlan morális dilemmákat jelentett. Éppen ezt ellensúlyozza a néhol ironikus történelemszemlélet: a súlyos tragédiákat, traumákat átélt emberek is képesek olykor saját szenvedésükre ironikusan tekinteni. Ugyanakkor a regény jelenében a néhány évvel korábban történt szenvedések, a fronton vagy a front átvonulásakor, akár a német megszállás idején átélt tragédiák flashback-szerűen vissza-visszatérnek. A humor, a könnyedség mellett a regény folyton emlékezteti olvasóját arra, hogy az elének állított figurák kivétel nélkül súlyos traumákon estek át. Ezek a traumák pedig meghatározzák, hogyan viszonyulnak a diktatórikus, majd néha fellazuló és újra keményedő politikai rendszerhez és főként annak kézzelfogható eredményeihez. A könyv tiszteletteljes részvétellel mutatja be a szenvedés, a személyes pokol különböző stációit, és akár ezek egymás mellé helyezésére, összehasonlítására is lehetőséget kínál, nem esik abba a csapdába, hogy valamiképp fel akarja oldani a tragikus élethelyzeteket. Éppen az a kíméletlenség a borzongatóan izgalmas benne, ahogy nyíltan feltárja a sorstragédiákat, majd azt is, hogy az életet valahogy akkor is tovább kell élni, ha az ember elveszti a szeretteit, vagy például, ahogy Czirják Erzsike esetében történt, a fronton halottnak hitt férj évek múltán hazatér a fogságból feleségéhez, akinek már van új férje.

A *Szindbád Szibériában* című könyvben a Papa, azaz Sztálin, a *Szindbád, a forradalmár* című regényben pedig Matyusa, azaz Rákosi Mátyás az, aki néhány fejezetben felbukkan, teljessé téve a társadalmi körképet. Az említett diktátorok, a generalisszimusz és legjobb magyar tanítványa hozták létre azt a nyomorgó, rettegő, diktatórikus közeget, amelyben a regények játszódnak: az egyik a Szovjetunióban, a másik Magyarországon. A regényben

megformált Matyusa alakjának egyik központi, kigúnyolt tulajdonsága az impotencia, ami bevallottan a szerző leleménye: a minden apróságtól betegesen rettegő diktátor uralhat egy országot, de saját nemi szervének nem tud parancsolni. E motívum köré olyan jelenetek épülnek, amelyek vaskos helyzetkomikumokkal még az amúgy a humort végig készenlétben tartogató regényből is kilógnak: ez az irodalmár kései, áttételes bosszúja a gyetylenkedésekért.

Csabai László könyvében olyan mennyiségű tudásanyag van felhalmozva a különböző kultúrákról, ami már ismeretterjesztő műként is használhatóvá teszi. Nemcsak a hagyományos életformák tárgykultúrája, a természet aprólékos leírása, de a politikai-történelmi helyzet is mind nagy-nagy alapossgággal van megfestve. Olyan alapossgággal, hogy a szereplők teljességgel hitelesen beleolvadnak környezetükbe, és ha olykor szándékosan el is vannak rajzolva, otthonosan mozognak világukban. Terhessé ez a sűrű anyag sehol sem válik: a könyv nagy ere nye, hogy képes spontán módon elővezetni mindazt a temérdek érdekességet, ami a láthatóan párját ritkítóan alapos háttérmunka során az író elé került. (A Szindbád szibériai kalandjait bemutató korábbi kötet például lábjegyzetben mutatja be még a Bajkál-tóban élő halak különféle fajtáit is.)

A regény tájleírásait külön is ki kell emelni: az egész kortárs magyar prózában egyedülálló az az intenzitás és nyelvi könnyedség, amellyel Csabai a táj rövid felskiccelését, az évszakok vagy az időjárás leírását a cselekményhez tudja kötni. A nyárligeti fák, bokrok, a szél, az eső vagy éppen a napsütés leírása mindig nagyon beszédes: erős és meghatározó hangulatot árasztanak, ami alól nem vonhatja ki magát az olvasó. Találomra kiválasztott példa egy gyilkossági ügy leírásából: „Nyirkos a levegő, az ember vizes lesz a szabadban. Pedig még csak szeptember elseje van. De három napja zivataros az idő. Az eső így mossa el végleg a múltat, így ad utat a bizonytalan jövőnek.” Ez is hozzájárul ahhoz a rendkívül erős atmoszférateremtő képességhez, ami miatt – noha igen terjedelmes könyvről van szó – az olvasó keze egy percre sincs elengedve, a szerző maximálisan kontroll alatt tartja az olvasó figyelmét.

A zárlat – hasonlóan a korábbi Szindbád-könyvek zárlataihoz – teljesen nyitott. Szindbád döntés előtt áll: disszidál-e a forradalom küszöbön álló leverése és a megtorlás előtt, vagy marad a helyén, Nyárligeten. Mindvégig azt hangoztatja, hogy semmi olyasmit nem tett, ami a fennálló renddel elentétes lett volna, de jól tudja, hogy hiába mentette meg az utolsó pillanatban közbeavatkozva a vérfürdőtől a várost, és hiába dolgozott a lakók nyugalmanak megőrzéséért, mivel feltűnt a forradalmárok között, jöveteletlenül közjéjük fogják majd sorolni, ha a megtorlásra kerül a sor.

A regény idejében egy kiemelkedően fontos esetet nem sikerül lezárni: az első jelenetben feltűnő, majd hosszú idő elteltével rendőrkézre került kéjgyilkos a forradalom okozta zűrzavarban kerekelt old a börtönből, ahol halálbüntetés vár rá. Talán ő is felbukkan a következő Szindbád-könyvben, amiről csak annyi tudható, hogy 1956 után fog kezdődni a cselekménye. Az eddigiek alapján ez a sorozat rendkívüli lehetőséget nyújt arra, hogy áttekintsük a 20. század történelmi kataklizmáit és azokat ne tankönyvízű narratívákban és évszámok sorozataként, száraz adatok halmozaként gondoljuk el: a regények szereplői élettel és valódi, emberi drámákkal töltik fel a történelmet. Ezért nemcsak kalandos kedvű magyartanárok számára ajánlott, hogy akár részletek formájában ismertessék meg Csabai műveit a diákokkal, de a történelemórákon is nagy haszonnal forgathatók ezek a nagyon emberi történetek. (*Magvető, Bp., 2017*)

